

Schlüsselwörter: *Anthropologie, Onym, Namenstamme, appellative lexik.*

Наталія Бияк (Тернопіль)

НОМІНАЦІЯ ПЕРСОНАЖІВ У РОМАНАХ ГОНЧАРА ЯК ДОДАТКОВИЙ ЗАСІБ ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКИ

У статті досліджується характеристична функція номінації персонажів, зокрема власних назв та апелятивів, які іменують літературних героїв, у романах О. Гончара “Людина і зброя” і “Собор”.

Ключові слова: *літературна ономастика, літературні оніми, безіменна номінація, характеристична функція*

Однією з найважливіших функцій власної назви у художньому творі, що суттєво відрізняє ім'я в літературі від імен у реальному житті, є їх характеристична функція. Конотативний компонент значення виступає в художньому творі на перший план. На думку О. Суперанської, в лабораторії письменника йде паралельна робота – створюються ім'я і образ, які взаємно уточнюють і доповнюють одне одного [Суперанская: 133].

Асоціації є одним із найбільш поширених засобів формування семантики власних назв у художньому тексті. Особливо це стосується тих онімів, які в лінгвістичній літературі називають по-різному — значущими, описовими, характеризуючими, змістовими, етимологічними іменами. Найбільш вдалим, на наш погляд, є термін, який вживає більшість вітчизняних і зарубіжних дослідників – промовисте ім'я.

Письменники активно використовують внутрішню форму імен та прізвищ, семантику їх твірної основи. Первинне значення власної назви, яке є ослабленим або навіть редукованим у реальній ономастиці, активізується автором. Ім'я починає “промовляти” в художньому творі.

У романах О. Гончара “Людина і зброя” і “Собор” частина прізвищ містить у собі безпосередню вказівку на характери негативних персонажів: *Гладун, Корчма, Храпко* (ОГЛЗ), *Лобода* (ОГС). Асоціації таких

антропонімів прямо пов'язані зі значенням апелятивної основи імені і семантика їх легко розшифровується читачем. Уже перше називання старшого сержанта Гладуна малює в уяві читача дебели, гладку постать. Неприємні асоціації викликає і суфікс **-ун**, вжитий автором для творення прізвища. О. Гончар зображує у творі саме такий портрет персонажа: *Здоровий, дебелий, з в'язами такими, що хоч обіддя гни, йде на тебе, і в очах — холод, а лоб упертий, хоч яку стіну проб'є* [ОГЛЗ: 63]. А сюжет твору розкриває далі всю непривабливість цієї постаті. Прізвище *Храпко* належить епізодичному персонажеві, перше знайомство з яким відбувається через його голос — *хрипкий, мовби пропитий* — і його упадницьку, боягузливу розмову [ОГЛЗ: 203]. Апелятив *лобода* — бур'ян, що засмічує просапні культури, отруйна рослина [ВТСУМ, 494], — покладено в основу прізвища головного негативного персонажа роману “Собор” *Лободи*.

Асоціації, пов'язані з найменуванням дійової особи, посилюються прикметником, який автор вживає поряд із промовистим іменем. У романі “Собор” є розповідь про директора радгоспу на прізвище Бублик. Не бажаючи, щоб на родючих землях його радгоспу побудували заводський відстійник і намагаючись категоричною відмовою не зіпсувати добрих стосунків із начальством, яке вже видало всі дозволи на це будівництво, Бублик просто уникає зустрічатись із відповідальним за об'єкт Олексою-механіком. Компонент семантики апелятива *бублик* — *круглий*, у комбінації із прикметником *невловимий* викликає в уяві образ невеликого товстенького чоловіка, який є ще й добрим крутієм. Підтвердженням такої характеристики голови є слова Ромці Орлянченка: *“На всякого Бублика антибублик потрібен. На крутіїство – силу антикрутіїства... Крутіїство - то ж ціла наука! Відфутболювати ваші ідеї знайдуться такі лоби, що ну! Але супротивника треба зустрічати у всеозброєнні! Він закручує - ти розкручуй. Він розкручує - ти закручуй.”* [ОГС: 17].

До характеристичних онімів належать також прізвища, семантика яких завуальована. Подекуди етимологічне значення такого антропоніма викликає

мимовільні асоціації у читача, що у поєднанні з контекстом роману допомагає додатково емоційно оцінити його носія. Наприклад, гультай і заброда з різким невгамовним характером *Павло Дробаха* з роману „*Людина і зброя*” — пор. *дробити* – розбивати, ламати, кришити що-небудь [ВТСУМ: 249]; людина із важкою долею, колишній „махновець”, якому постійно про це нагадують, *Ягор Катратий* (ОГС) — пор. *картатий* – із чотирикутними візерунками, строкатий; [ВТСУМ: 418] та *картати* – дорікати критикувати, осуджувати кого-небудь.[ВТСУМ: 418].

Прізвища позитивних героїв теж містять певну образну характеристику. Так, *Духнович* вказує на високу духовність і незламність духу. Прізвище *Степура* перегукується із словом степ. Він вийшов у студенти із хліборобського роду, але не втратив любові до хліборобської праці — щоліта працював на комбайні. *Колосовський* асоціюється з колосом, що росте прямо вгору, поряд із сотнями тисячами таких же колосків (ОГЛЗ).

Немалу роль відіграє і звукове та морфологічне оформлення таких власних назв: *цибатий* [довгоногий, на високих тонких ніжках] *Химочка* (ОГЛЗ). Все це ще раз підтверджує загальновідому думку Ю. Тинянова, що “у художньому творі немає імен, які не промовляють” [Тинянов: 27].

До імен із семантичними асоціаціями належать і прізвиська. Літературний антропонім цього класу найменувань виступає мотиватором багатьох ознак, має широку конотативність, сприяє якнайточнішій передачі основних рис персонажа. Насамперед тут міститься диференційна ознака референта, яка відіграла першорядну роль при утворенні прізвиська. Найчастіше особа отримує прізвисько через особливі ознаки, що відрізняють її від інших осіб. О. Гончар нерідко сам мотивує те чи інше прізвисько персонажа у тексті твору. Так, у романі “*Людина і зброя*” Богдан Колосовський характеризує незнайомих бійців, з якими йде у розвідку, за їх зовнішніми ознаками: *Попереду стояв окоренкуватий сфрейтор з монгольським типом обличчя. Богдан так і назвав його в думці — Монгол, а за ним набивав патронами підсумок кирпатий, цього так і назвав —*

Кирпатий, ще один був у кашкеті прикордонника — для Богдана він став Прикордонник... [ОГЛЗ: 113].

Прізвиська, які отримують персонажі за свої вчинки, дуже образні, цікаві і заслуговують на особливу увагу. Ягор Катратий із роману “Собор” замолоду любив добре випити і весело погуляти, за що отримав від односельчан влучні прізвиська *Неминайкорчма* і *Гуляйгуба*. Вони перегукуються із “козацькими” найменуваннями. Старий металург, гроза браконьєрів Ізот Лобода за свою прямоту, за те, що послідовно веде свою лінію, незважаючи ні на які вітри — ні природні, ні життєві, отримав прізвисько *дід Нечуйвітер*, а його сина зачіплянського висуванця Володьку Лободу за те, що віддав батька у богадільню, Микола Баглай називає “*Батькопродавець*”.

У романі “Людина і зброя” чимало епізодичних дійових осіб. На війні бійці зустрічаються з багатьма людьми, інколи на доволі короткий час. Знати, а тим більше запам'ятати всі прізвища просто немає змоги і потреби, тому й прижилась у воєнний час така форма найменування, як прізвисько. З огляду на це автор також включає до роману багато прізвиськ: *Адміністратор, Дев'ятий, Заградотрядник, Кирпатий, Колумб, Монгол, Робінзон, Студент, Талейран, Татарин, Цицерон*, демонструючи різні способи їх творення, зокрема антропонімізацію апелювативів, субстантивізацію інших частин мови, переосмислення імен реальних осіб і літературних героїв.

Так, описаний в епізоді, брутальний командувач, який серед білого дня організував атаку необстріляних студбатовців та напівозброєних приписників-колгопників, не отримує від письменника особового імені. Автор називає його *Дев'ятий*, так звертаються до нього по телефону і його підлеглі з метою дотримання секретності. Письменник вважає, що за свої бездумні і безсердечні дії, неправильне командування, яке спричинило страшні, нікому непотрібні втрати солдатів, цей командир недостойний навіть мати ім'я. *Дев'ятий тут такий над нами є, просто самодур якийсь...*

[ОГЛЗ: 130]. Михайло Штепа серед однокурсників за свою “діяльність” отримує прізвисько Адміністратор: “...так вони називають між собою Михайла Штепу, який, перебуваючи в контакті з театральними адміністраторами, розповсюджує у вільний час квитки по підприємствах, організовує культпоходи і має від цього якийсь там зиск” [ОГЛЗ: 38].

Як і в реальному житті, деякі персонажі аналізованих творів мають по декілька прізвиськ. Дід Нечуйвітер, Король Лір, Пророк Ісайя, Саваоф — такими прізвиськами впродовж усієї дії роману іменують старого сталевара Ізота Лободу

О. Гончар використовує ще такий стилістичний засіб називання персонажа, як антономазія — метафоричне застосування онімів для позначення особи, наділеної рисами широко відомого з літератури чи історії носія певного імені. Стилістично марковані й емоційно навантажені, такі антропоніми характеризують персонажа за його індивідуальними ознаками:

-зовнішнім виглядом — *тіло дискобола або молодого Гермеса; Дон-Кіхоти без Росіантів, рицарі сумного образу в обципанних обмотках; як величезна Мойсеєва борода у Мікеланджело; дід Лука, що крутим своїм лобом нагадував дівчатам Сократа* (ОГЛЗ);

-за вчинками і переконаннями — *римський цезар, Магдалина* (ОГС), *толстолиць* (ОГЛЗ);

-за іншими асоціаціями — *Аракчєєвський покруч, товариш Цицерон, факультетський Скворода* (ОГЛЗ), *Елюар, Король Лір, Шаміль степовий* (ОГС).

Особливого стилістичного ефекту досягає письменник, спираючись на омонімію імен реальної історичної особи та персонажа. Один із епізодичних героїв роману "Людина і зброя" отримав прізвисько Колумб через своє ім'я Христофор: *При перевірці документів лише запам'яталось, що звати його Христофор. Духнович додав — Колумб, і звідси пішло: Колумб та Колумб* [ОГЛЗ: 254]. Однак таке, ніби випадково придбане прізвисько, зовсім не зайве у творі. Воно починає “працювати” на загальний зміст роману, несе

певну ідею, закладену в нього письменником. Носій його — єдиний, хто добре знає місця, через які проходять, пробиваючись із оточення бійці. *Перед тим, іспанським, Колумбом були океани води, а перед цим — безвість суші, океан темряви* [ОГЛЗ: 255]. І герой стає сухопутним Колумбом.

За деякими іменами вже давно закріпилось певне значення, а самі імена стали загальними: *старий донжуан, римський цезар, герострат* (ОГС).

Метафоричне ім'я функціонує часом як синонім до описової характеристики, вираженої словосполученням. Так, невідомих будівників собору та дзвіниці, які почепили дзвін, звук якого лунав на всю округу, Ромця Орлянченко називає *бетховени степові* (ОГС). Німецько-фашистських загарбників студенти-ополченці називають не інакше як *новітні орди чингісханові, дикуни з гвєрами на плечах* (ОГЛЗ). Колективне прізвисько — “*піджаки*” (ОГС) виразно вказує на зв'язок іменотворчості письменника з традиціями реального антропонімікону. Воєнком, коли мова заходить про ріст хлопців-призовників, говорить: “*Тараса Бульбу в кабінку реактивного не вихнеш*” (ОГС).

У вираженні характеристичної функції власних назв беруть участь як морфологічні, так і словотвірні особливості антропонімів. Зменшувально-пестливі варіанти онімів мають експресивно-оцінне забарвлення, служать здебільшого характеристикою не іменованого, а іменуемого персонажа. Найчастіше вони передають ласку, любов та доброзичливе ставлення до героя: *Богданчику... серденько* (ОГЛЗ), *Микольцю, Олексійку,* (ОГС). Письменник також використовує такі форми імені як антитезу, що служить додатковим стилістичним засобом у творі: *Штепонько* – так нібито ласкаво називає Павло Дробаха Михайла Штепу, якого не любили і не поважали однокурсники за його нещирий та крутійський характер (ОГЛЗ).

Власні назви взаємодіють з іншими засобами авторської характеристики. Важливу стилістичну роль відіграє поєднання антропоніма з апелятивом, який своєрідно акцентує ім'я, служить індивідуально-художньою міні-характеристикою персонажа: *самостріл Гладун, смаглява шахтарочка*

Наташа, низькорослий Павлуценко, студбативець Чирва (ОГЛЗ); ревнива Варка, щаслива Вірка з Погребищ, довгов'язий Льонька Бабич (ОГС).

Поряд з власними назвами досить поширеним ідентифікаційним засобом є безіменна номінація та замітники імен. Вони можуть характеризувати свого носія та доповнювати інформацію, закладену в антропонімах. Різноманітність таких найменувань дає можливість письменнику більш повно та виразно розкрити художні образи, точніше їх охарактеризувати. Найменування одного із епізодичних персонажів роману “Собор” із допомогою заміників імені дає повну уяву про його особу і зовнішність: *допитувач, капелюх, миришавий приятель, охоронець дніпровських шук та сомів, рибінспектор, скапелюшений фальшак, цікавець, юшкоїд, юшкоїдське поріддя.*

Епізод з роману “Людина і зброя”, який описує захоплення в полон загоном оточенців німецького офіцера, займає всього лише кілька сторінок, але у ньому міститься велика кількість найменувань полоненого, які характеризують не лише їх носія, але й передають ставлення бійців та й самого автора до нього: *зв'язківець; німець; полонений; тиловик, офіцер хімслужби дивізії гірських стрільців; потомок німецьких гуманістів; сучасний лейтцігський бури; гадина; кобра; двоногий звір; такий же біснுவатий, як і його фюрер; молодчик з гітлерюгенду; німецький вояк; "язик"; паршивий цей гітлерюгенд; цей тевтон; офіцер дивізійної хімслужби; газовик, начинений формулами смерті; цей тип.*

Отже, власні назви та їх варіанти, так само, як і замітники імен, належать до ефективних прийомів в ономастичній палітрі О. Гончара. Вони допомагають яскравіше, більш образно відтворити сутність конкретного персонажа, його характер, влучно змалювати зовнішність останнього, передати ставлення до нього автора та інших героїв твору. Актуалізація характеристичності антропоніма відбувається під впливом таких чинників, як семантика лексеми, яка лягла в основу власної назви, його певних

структурно-морфологічних особливостей, що допомагають реалізувати експресивність, а також контексту вживання імені.

ЛІТЕРАТУРА

ВТСУМ: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2002. – 1440 с.

ОГЛЗ: Гончар О. Людина і зброя. – К.: Укр. письм., 1994. – 287 с.

ОГС: Гончар О. Собор. – К.: Дніпро, 1989. – 270 с.

Суперанская: Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 368 с.

Тынянов: Тынянов Ю. Архаисты и новаторы. – Л.: Прибой, 1929. – 506 с.

Natalija Byjak. Die Nomination der literarischen Figuren in den Romanen von O.Hontschar als zusätzliches Mittel ihrer Charakteristik. Der Beitrag behandelt die charakterisierende Funktion der literarischen Figuren in den Romanen von O. Hontschar "Der Mensch und der Waffe" und "Der Dom von Satschiplanka", insbesondere die Eigennamen und die die literarische Figuren benennenden Appellativ.

Schlüsselwörter: *literarische Namenkunde, literarischer Name, namenlose Nomination, charakterisierende Funktion.*

Богдана Близнюк (Тернопіль)

НОРМАЛІЗАЦІЯ Й КОДИФІКАЦІЯ ОСОБОВИХ НАЗВ НА ГУЦУЛЬЩИНІ